

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA # h SESİ ÜZERİNE

Gürer GÜLSEVİN

Dilde, tarih içinde pek çok sesin değişikliğe uğradığı bilinmektedir. Bu sebepten, bugün "tek bir ses" olarak gördüğümüz bazı şekiller, aslında "farklı fonemlerin değişikliğe uğrayarak aynılaşmış halleri" olabilmektedir. İyi bilinen bir örnek olarak, Türkiye Türkçesindeki kök ünlüsünden sonra gelen y/ seslerini verebiliriz. Bu y/'lerin "birden çok kaynağı" vardır:

- y/ < y/ : ay < ay
- y/ < ñ/ : koyun < koñ
- y/ < d/ : ayak < adak
- y/ < r/ : aykırı < arkuru

Aynı şekilde, Türkiye Türkçesindeki kelime başı h- seslerinin de farklı kaynakları vardır. Yabancı asıllılar bir yana, Türkçe asıllılarda bile ön türeme olmayan # h- sesi bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunan h-'leri şu şekilde sınıflandırarak inceleyebiliriz:

A. Türk Dili Kaynaklı Olanlarda

1. # h- < # k-
2. # h- < # g-
3. # h- < # *p-
4. # h- < # s-
5. # h- < # y-
6. # h- Yansıma Kelimelerde
7. # h- Ön türeme

B. Yabancı Kaynaklı Kelimeerde

1. # h- < # k-
2. # h- < # g-
3. # h- < # p-
4. # h- < # f-
5. # h- < # v-
6. # h-, # f-, # p- ve # Ø- Alternans Kullanışlar
7. -# h Ön türeme
8. # h- Yabancı Asıllı Kelimelerde Aslı

NOT : Kelimeler verilirken, 'aralıklı madde başı' olarak dizilmiş olanlar, Türkiye Türkçesi ağızlarına ait, *Derleme Sözlüğü*'nde geçen şekillerdir. Karşılarında anlamları ve *Derleme Sözlüğü*'nde verilen kaynakları gösterilmiştir. Aynı maddenin altına \Rightarrow işareti ile yeni iç madde açılmıştır. Burada, ilgili maddenin Türkiye Türkçesi (=TTk.), tarihi Türk lehçeleri [Eski Uygur Türkçesi (=EsUyg.), *Divanu Lugati't-Türk* (=DLT), Eski Anadolu Türkçesi (=EAT), gibi] ve yaşayan Türk lehçe ve şiveleri [Azerbaycan Türkçesi (=Azb.), Türkmen Türkçesi (=Tkm.), Özbek Türkçesi (=Özb.), Halaç Türkçesi (=Hal.), Çuvaş Türkçesi (=Çuv.), gibi]'ndeki karşılıkları sıralanmıştır.

A. Türk Dili Kaynaklı Olanlarda

Türk dili derslerinde, dilimizde kelime başında aslı # h- sesi bulunmadığı, bu yüzden, kullanmakta olduğumuz # h- ile başlayan kelimelerin (*hangi* < *kangı* gibi istisnalar dışında) yabancı asıllı oldukları söylenir. İlgili gramerlerde de kurallar aşağı yukarı böyle verilir. Türk dili asıllı olup # h- önsesi ile başlayan kelimeler ise, fonetik konusunun "ön türeme (prothese)" bölümlerinde işlenir. Örnek olarak, *hörgüç*, *höyük*, /*höllük*/, /*hayva*/ kelimelerinde, baştaki # h-'ler ön türeme (prothese) olarak gösterilmektedir¹.

Türkçede kelime başında bulunan # h-'ler çeşitli ses değişimleri sonucu meydana gelmiştir. Bunlar:

1. # h- < # k-

Oğuz grubu şivelerinden Azerbaycan Türkçesinde, kelime içi ve sonunda, k > h değişimi karakteristiktir. Ancak, kelime başında, Oğuz lehçe ve şivelerinde, # k- > # g- ötümlüleşmesi yaygındır (*kaç-* > *gaç-*; *kadın* > *gadın*, gibi). Yaşayan Türk lehçeleri arasında, ön seste # k- > # h- değişimi, Hakas, Tuva, Yakut ve Çuvaş lehçelerinde görülür.

h a ç (III) Kaç ? (İsahacılı-Ada.) bk. *haçan*, *hanca* (I).

\Rightarrow TTK 'kaç ?' ile ilgili. : EsUyg. *kaç* 'kaç?' (EUTS.160); DLT. *kaç* (Dizin..243); EAT *kaç* (TS..2147).; Yak. *has* (Pekarskiy.345);

h a ç a n [*haçağ*, *haçanda*, *haçen*] 1. Ne vakit, ne zaman: *Haçan sizin eve geldimse boş bulamadım*. (Gelendost, *Şarkikaraağaç-Isp; Çandarlı, *Bergama-İz.; *Akyazı-Kc.; Karaağaç-Bo.; *Çarşamba-Sm.; Saray-Çkr.) bkz. *haç* (II), *hanca* (I)

\Rightarrow EsUyg. *kaçan* 'ne zaman, ne vakit ?' (EUTS.160); KB. *kaçan* (Dizin 212); DLT *kaçan* (Dizin. 244); EAT. *haçan* (TS.150) ve *kaçan* (TS.2150);)ak. *hahan* 'ne zaman' (Pekarskiy.345)

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, (21. baskı), İstanbul 1993, s. 50'de *ayva* > *hayva* örneği bulunur; T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları (4. baskı), Ankara 1995, s. 67'de, "Ön türeme" bahsinde şunları verir: *ark* > *hark*; *öyük* > *höyük*; *örgüç* > *hörgüç*; *arın* > *harın* 'yorgun' vs.

h a h (I) Armut ve elma kurusu (Çepni *Gemerek-Sv.; Akçakoyun-Ky.; Ng.) bkz. *kak (I) [kağ (I), kah (I), kakı (I)-2]* Meyve kurusu. bkz. *hahıt, hak (I), hakaç*

⇒ DLT *kak* 'meyve kurusu' (Dizin.251); EAT. *kak* 'meyve kurusu' (TS.2163); Yak. *hah, kak* '1. kabuk, bir şeyin dış zarı' (Pekarskiy.312);

h a h a (I) kaka (Uluşiran *Şiran,GM.)

h a h ı t Zayıf keçi ve koyun (Gazipınar *Artova-To.) (bk. *kakit [hakır, kakit, kakıt]* 1. Zayıf, kuru, ince (İshaklı *Bolvadin, Af., *Atabey-Isp., Çerçin-Brd.) bk. *hah (I), hak (I), hakaç*

⇒ *kak* ile ilgili.

h a k (I) 1. [→ *hamak (I)*] 2. Dilimlenerek kurutulmuş meyve (Dariverern *Acıpayam-Dz.; Çepni *Gemerek-Sv.; *Bor -Ng) bkz. *hah (I), hahıt, hakaç*.

⇒ DLT *kak* 'meyve kurusu' (Dizin.251); EAT. *kak* 'meyve kurusu' (TS.2163).

h a k a ç Tuzlanarak güneşte kurutulmuş pastırma parçası (*Bor-Ng.) bkz. *kakaç (I)* 1. Pastırma, kurutulmuş et (*Uluborlu, Yassıören *Senirkent -Isp.) bk. *hah (I), hahıt, hak (I), hakaç*.

h a k ı l ı Yıgılı, çok (*Bor-Ng.) bk. *kakılı* Pek çok, yığılı (Çoğrı, *Dinar-Af)

h a k l ı k (I) Dağ ve kayalardaki büyük su birikintisi (Alaeddin *Acıpayam-Dz.) bk. [*kaklık (I) [kahlık (II), karlık]*] 1. Taş, ağaç oyukları içindeki su birikintisi (Çığrı *Dinar-Af.)

⇒ DLT. *kak* 'göl, kurumuş göl, su birikintisi' (Dizin.251); EAT. *kak* 'göl, kurumuş göl, su birikintisi' (TS.2164).

h a l ç a (I) Kalça (-Çr.) (?)

⇒ TTK. *kalça* ile ilgili.

h a n c a (I) 1. Çoktan, çok zamandan beri: *Sen onu sorma, o hanca zaman oldu gideli* (Uluşiran *Şiran-Gm.) 2. Ne zaman, ne vakit? (-Rz. ve köyleri)

⇒ EsUyg. *kança* 'nereye' (EUTS.165); DLT *kança* (Dizin.260); EAT. *kança* (TS.2203).

h a p a n (III) Tuzak (Boyadı-Or.; -Mr.; Maksutlu, *Şarkışla-Sv.; Büyükkışla *Boğazlayan-Yz.)

⇒ TTK. *kapan* 'kapan, tuzak' ile ilgili. KB. *kap-* 'tutmak' (Dizin.221); Yak. *hap-* kapmak, bir şeyi (avucu ile) kapıp almak, tutmak' (Pekarskiy.329)

h a p ı ş h a p ı ş Kapaş kapaş (Uluşiran, *Şiran-Gm.)

⇒ TTk. *kapış kapış* ile ilgili. DLT *kapış-* 'kapışmak' (Dizin.26)

h a v u n Kavun (Çilehane *Reşadiye-To.)

⇒ TTk. *kavun* ile ilgili. EsUyg. *kagun* 'kavun' (EUTS.161); DLT *kagun* 'kavun' (Dizin.250)

h ı ş k ı r t m a k Kışkırtmak (Aliköy, *Çaycuma-Zn.)

⇒ TTk. *kışkırt-* ile ilgili.

h o k u (I) Koku (*Bor-Nğ.) bk. *hoklamak*.

⇒ TTk. *koku* ile ilgili. DLT *kok-* 'fena kokmak, kokusu yükselmek' (Dizin.339); EAT. *kok-* (TS. 2607).

h o k l a m a k Koklamak (*Bor-Nğ.) bk. *hoku*.

İnce ünlülü kelimelerde, k- > h- değişimi, beklenen bir gelişim değildir. Ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında, ince ünlülü kelimelerin başında da k- > h- değişimine uğramış az sayıda örneğe rastlanır:

h ö t ü m (I) [*hötumen, hötürüm, hotum*] 1. Kötürüm (-Çr.; Ml.; Maraboz, *Afşin-Mr.) [*hötürüm*] : (Nişanit, *Afşin-Mr.)

⇒ TTk. *kötürüm* ile ilgili. EsUyg. *kötür-* 'götürmek, yüklemek, kaldırıp götürmek' (EUTS.118), DLT *kötür-* (Dizin.368).

İnce ünlülü kelimelerin başındaki # k'-lerin # h- olabilmesi, Hasan Eren'in 'örnek' kelimesinin etimolojisi için verdiği izaha da katkı sağlamaktadır. H. Eren, Türkiye Türkçesindeki 'örnek' kelimesinin '*körnek < kör-ün-ek*' şeklinden geldiğini söylemektedir². Yani, kelime başında # k- > # Ø- değişimini vermekte, ağızlardaki benzer şekilleri de sıralamaktadır. Normalde, # k- sesinin kelime başında düşmesi oldukça zordur. Ama, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, # h- sesine dönüşmesi daha yaygındır. # h-'ye dönüştükten sonra ('h' sesi açıklık uyumu bakımından ünlülere en yakın fonem olduğu için) düşmesi ise daha anlaşılabilir (*körüne* > *körnek* > **hörnek* > *örnek*, gibi).

2. # h- < # g-

Nâdir bir değişmedir.

h ı d ı ğ l a m a k Gıdıklamak (Uluşiran, *Şıran-Gm.) h i d i k l e m e k Gıdıklamak (-Ezc.)

⇒ TTk. *gıdıklamak* ile ilgili.

² H. Eren, "Örnek Kelimesi Üzerine", XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, Ankara 1969, s. 9-12.

h ı r t l a k (I) [*hırdeyh, hırtlağ, hırtlek (I), hırtlık (I), hırtlah (I), hırtlih*] Gırtlak
(Körküler, *Yalova-Isp.; -Ba.; *Düzce-Bol.)

⇒ TTk. *gırtlak* ile ilgili.

h ı r t l a k l a m a k Boğazını sıkamak, gırtlaklamak.

⇒ TTk. *gırtlaklamak* ile ilgili.

3. # h- < # p-

Ana Türk dili (bazılarına göre Ana Altay dili)'nde aslı bir *# p- ön sesi bulunduğu, bu # p-lerin Moğolca ve Tunguzcada # h- ve # f'-ye dönüştüğü, Türk dilinde ise önce # h'-ye dönüşüp, ardından da düştüğü ve # Ø- olduğu, yaklaşık 100 yıldır araştırmacılar tarafından söylenmektedir³.

Halaç Türkçesinin G. Doerfer ve öğrencileri tarafından ayrıntılı olarak işlenip dil tarihimizdeki gerçek yerine oturtulması ile, Ana Türk dilindeki # p- sesinin ihyası için yeni deliller de bilim dünyasına sunulmuş oldu. G. Doerfer, eski # p-lerin, Halaç Türkçesinde # h- olarak korunduğunu söylemektedir. Orta Moğolcadaki # h- (<# p-)'lere Halaççada # h-lerin tekabül etmesi, gerçekten de # p- sesinin Türk dilinin bir lehçesinde bugün düzenli olarak korunduğunu kanıtlamaktadır.

G. Doerfer'in, Halaç Türkçesindeki # h-'li şekiller için verdiği listede şu kelimeler bulunmaktadır.⁴:

hā^açug; ha:^am; hā^anl, hāll; hā^ara; hā^arı; hā^art; hā^ay; hā^az-; haç-; hada:q; hadur-; hāga; hagaç; hāgru-; hāla-bula; halakko (?); ha/ālā pārtā var- (?); ha.lm hat- (?); hālu- (?); haᅇgırla-; har-har; harq; harqa:n; has-; hat; hat-; havul; ha:y-; hayāz; hayg:n-; ha:z; hāççināk (?); hāk-; hāpis-; hār; hārāk-; hās-; hāşü-; hātāk; hāv; hāyır-; hāvür-; hāylā-; hā^vn; hi:-; hiç-; hidik; hidi:ş; hi:^ejāş-; hi:^el; hi:^elākān; hi:^elinti tⁱel:inti; hi:^eri; hıgla-; hıgul-; hi:ⁱn; hi:ⁱt; hikkā; hikmāk; hil-; hilirük; hilki; hillālā-; hilyātā; hırāq; hırçaqla-; hiri-; hirin; hirk-; hirkāk; hirkāl; hırtllat-; hissi; histāk; hişā-; hiyā; hiz-; hizim; ho:graq; hogrı; holgun; holu-; hopruq; hoqlago; hoqu-; hortllat-; hosar-; hottuz; ho.ylan-; hu:lāk; hulu-; hulug; hu:n; hu:^oçaq; hu:^ot; hu:^otun; hur-; huştāk; hu:tāyi; hu:^uç; huv-; hū:k.

Her ne kadar, G. Doerfer'in listesindeki kelimelerden birkaçının kaynağı # p-olamayacak olsa bile, bu, Doerfer'in listesinin kullanılabilirliğini ortadan

³ Konu ile ilgili geniş bibliyografya için, bk. Osman Nedim Tuna, *Altay Dilleri Teorisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, İstanbul 1983, s. 46; N. Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden 1965, s.197; N. Poppe, (Çeviren Zeki Kaymaz), *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri I. Kısım, Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, İstanbul 1994, s. 18.

⁴ Doerfer I, s. 94-96.

kaldırmaz. Biz, Halaç Türkçesindeki bütün # h'lerin kaynağının # p- olması gerektiği şeklindeki görüşlere itirazımızı 1987 yılında yayımlamıştık.⁵

Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu # p'-lerin devamı olan aslî (ön türeme olmayan) # h'-lere rastlamaktayız. Ancak, yaşayan lehçelerimizde # Ø-'lı olup Halaç Türkçesinde # h'-li olan bu kelimelerin hepsinin de eski bir *# p'-den geldiğini iddia etmek doğru olmaz. Bunlardan bir kısmı da, hiç şüphesiz, yabancı asıllı kelimelerde görüldüğü gibi, ön türeme # h'-lerini almıştır.

Gerek tarihî ve yaşayan lehçeler ile yapılan mukayeseler, gerekse Poppe ve Doerfer'in muhtelif zamanlarda sunduğu malzeme göz önüne alındığında, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki # h'-li kelimelerin orijinal *# p'-ye gidebilenleri şunlardır:

h a r ı n (I) 1. Fazla işsizlikten hamlamış, güçsüz kuvvetsiz hayvan (Çeltikçi, *İnegöl-Bus.; *Kandıra-Kc.; *Kuşunlu-Çnk.; Merzifon ve köyleri-Ama; -Tr. ilçe ve köyleri; Uluşiran, *Şiran-Gm. ...) bk. *hırkıl (I)*.

⇒ TTK. 'yorgun argın'daki ar- 'yorulmak' ile ilgili. Doerfer, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki aslî ve ikincil # h'-leri verirken, bu kelimeye değinmemiştir⁶. Oysa, özellikle yaşayan lehçe ve şivelerimizle en çok desteklenen kelimelerden biri budur. N. Poppe de, kelimeyi ihya ederken aslî *# p- önsesi ile göstermiştir: "Moğolca ari-, Orta Moğolca hari- < *pāri-"⁷. Kelime yaşayan Türk lehçelerinin birçoğunda da ünsüz ile başlamaktadır: Türkiye Türkçesi ağızlarında *farı-* 'yorulmak, yorgunluktan halsiz düşmek' (DS.1835); EsUyg. *armak* '2. yorulmak' (EUTS.20); DLT *ar-* (Dizin.30); Özb. *hargin* 'yorgun' (KTLS.995); Uyg. *hardur-* (KTLS.995); Hal. *hār-* 'yorulmak' (Doerfer III.111); Çuv. *sıvar-* 'yogunluktan bitap düşmek' (Paasonen.142)⁸.

h a p u ç l a m a k Yoğurmak, mıncıklamak (*Ayancık-Sn.)

⇒ TTK. *avuç, avuçlamak* ile ilgili. Doerfer'in Türkiye Türkçesi ağızlarındaki aslî # h'-ler listesinde bu kelime de bulunmuyor. Ancak, Poppe, kelimeyi Ana Altaycada # *p- önsesi ile canlandırıyor: "Moğolca adqu < *padqu 'avuç' adqu- 'elle yakalamak', Orta Moğolca hadqu- = Mançurca fatha 'el, ayak, yırtıcı bir kuşun tırnakları'"⁹. Lehçelerimizdeki şekilleri: EsUyg. *adut* 'avuç, avuç dolusu' (EUTS.6); DLT *adut* 'avuç', *adutla-* 'avuçlamak' (Dizin.8); ME. *awuçla-* 'avuçlamak' (ME.94)

h a y v a (I) [hāyve] Ayva (*Akyazı ve çevresi, *Kandıra-Kc.)¹⁰

⁵ Gülsevin I. s. 173-200.

⁶ Doerfer II. s. 138-168.

⁷ Poppe I. s. 149.

⁸ Ayrıca, TTK. *ar-* = Hal. *hōr-* = Çuv. *sıvar-* şekillerinin izahı için, bk. Gülsevin I. s.182-183.

⁹ Poppe I. s. 80.

¹⁰ Doerfer II. s. 141.

⇒ TTK. *ayva* ile ilgili. İbn.Müh. *ayva* .(İbn.Müh.14); EAT *hayva*. (TS.1907); Azb. *hevya* (KTLS.38); Tkm. *hayva* (Doerfer I.131); Kmk. *hayva* (Doerfer I.132)

h e r ü k Erkek çocuk (*Ünye-Or.)

⇒ TTK. *er*, *erkek* ile ilgili. Doerfer, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki aslî # h-'li şekiller arasında bu kelimeyi zikretmemiş. Fakat, muhtelif yazılarında Hal. *här* kelimesini aslî # *p- sesi ile ihya etmektedir: "*här* 'er, erkek, adam'"¹¹. Poppe'de ise, kelime, önseste ünlü ile ihya edilir: "Moğolca . Orta Moğolca ere 'adam' = Çuvaşça ar < *är"¹².

h ı r k ı l (I) Kötü, zayıf: *Tayın hırkılı işe yaramaz*. (Güvenç-Kn.) bkz. *harın*(I)¹³

⇒ Özb. *hargın* 'yorgun' (KTLS.995); Hal. *harqa:n* 'yorgun' (Doerfer III.126);

h i m (I) [*himî*] 1. Temel: *Bu evin himi çürüktür*. (Karahacip, *Mecitözü-Çr.; *Zile, *Turhal, Gökköy,, *Reşadiye, *Almus-To.; Aybastı-Or. ...)¹⁴

⇒ EAT. *him ur-* 'temel atmak' (TS.1919); Azb. *him* (Doerfer II.148); Uyg. *him* (Doerfer I.132)

h i m (III) Büyük taş (-Dy.)¹⁵

⇒ DLT. *im* 'parola; orduda başbuğün askerler arasına silah veya kuş adlarından birini belge olarak koyduğu kelimeler' *imlemek* 'işaret ile göstermek (Dizin.231-232); Azb. *him* (Doerfer II.148). Poppe de # *p- ile ihya etmiştir: "Moğolca im 'ehli hayvanların kulağındaki sahiplik damgası, nisan' < Orta Moğolca him , Evenkice him < *pim."¹⁶

h i s İ s (Ersis, *Yusufeli-Ar.; *İğdır-Kr.; Ezm.; *Erciş-Vn.)¹⁷

⇒ TTK. *is* 'is, kurum' ile ilgili. Azb. *his* (KTLS.398)

h o l t a (I) 1. Olta (Dikici, *Dinar-Af.; Bağlı, *Eğridir-Isp. ...)¹⁸

⇒ TTK. *olta* ile ilgili. Çuv. *valda* (Paasonen.198)

h o r a n (II) Biçilmiş tarla (-Ezc.)¹⁹ bkz. *ormak* 'biçmek'

⇒ TTK. *or-* 'biçmek' ve *orak* 'orak' ile ilgili. DLT *orgak* 'orak' (Dizin.441); KB. *or-* 'biçmek' (Dizin.345); Hal. *ho.r-* 'biçmek' *hograq*

¹¹ Doerfer I. s. 95.

¹² Poppe I. s. 125.

¹³ Anadolu'daki aslî h- bulunduran kelimeler listesine, Doerfer bunu da almamış.

¹⁴ Doerfer II, s. 142.

¹⁵ Doerfer II, s. 142.

¹⁶ Poppe I, s. 21.

¹⁷ Doerfer II, s. 142.

¹⁸ Doerfer II, s. 142.

¹⁹ Doerfer II, s. 142.

'orak' (Doerfer III.134-136); Çuv. *vir-* 'biçmek', *serla* 'orak' (Paasonen.201,148).²⁰

h ö k ü n m e k 'bereuen' (pişman olmak)²¹

⇒ KTk. *ökün-* 'pişman olmak' (OA.70); DLT *ökün-* (Dizin.455); Krg. *ökün-* (KTLS.708); Kmk. *hökin-* (Doerfer I.132)

h ö l (I) Az ıslaklık: *Buğdaya höl değmiş* (Safranbolu-Zn.; -Ur.; -Gaz.; *Antakya-Tat.; *Gürün-Sv.) 2. Yaş (toprak, çamaşır vb. şeyler için) (Sarıca, *Gölköy-Or. ..)²²

⇒ DLT *öl* 'ıslak, yaş, nem' (Dizin456); EAT *höl* 'yaşlık, rutubet' (TS.1928); Azb. *höl* (Doerfer II.148); Tkm. *hö:l* (Doerfer I.131); Özb. *hol* (Doerfer I,131); Uyg. *höl* (Doerfer I.131); Hal. *hi:l* (Doerfer III,131).

h ö l l ü k (I) [*höl (II)-2*] 1. Kundak çocuklarının altına konulan elenmiş ince toprak (*Sungurlu-Çr.; Sm. ..) bk. *höl (I)*.

h ö r d ü r m e k Ördürmek (Karakoyunlu, *İğdır-Kr.) (Doerfer, *hör-* 'weben' şeklini vermiş²³.) bk. *hörküç (I)*, *hörük (I)*, *hörüklemek*, *höyük (I)*.

⇒ TTk. *ör-* '(duvar vs.) yükseltmek, saç örmek' ile ilgili. KTk. *ör-* 'yukarı çıkmak, yükselmek' (OA.126); DLT *ör-* 'belirmek, yükselmek' (Dizin.462); EAT *örü dur-* 'ayağa kalkmak' (TS.3122); Azb. *hör-* (Doerfer I.131); Hal. *hiri-* (Doerfer III,133).

h ö r k ü ç (I) [*hörkuç*] Hörgüç (İğdecik, İlyas, *Keçiborlu-Isp.; Balkanda, *Beşehir-Kn.; Fethiye ve köyleri-Mğ.)²⁴. bk. *hördür-*, *hörük (II)*, *hörüklemek*, *höyük (I)*.

⇒ TTk. *hörgüç* ile ilgili. (*hör-* 'yükselmek fiili' + *güç* 'giilden isim yapan ek') EAT *örgüç* (TS.3115); Azb. *hörgüç* (KTLS.348); Tkm. *örküç* (KTLS.349).

h ö r ü k (II) [*höruh*] Saç örgüsü (*Eyüp-İst.; Erciş-Vn.) bk. *hördürmek*, *hörküç (I)*, *hörüklemek*, *höyük*.

h ö r ü k l e m e k Tepeleme doldurmak, yığmak (-Tok.; Es.; ..) bk. *hördürmek*, *hörküç (I)*, *hörük*, *höyük*.

²⁰ TTk. *or-* *orak* = Hal. *ho.r-* *hograq* = Çuv. *vir-* *serla* şekillerinin izahı için, bk. Gülsevin I. s.186-187.

²¹ Doerfer II, s. 142'de bu kelimeyi Türkiye Türkçesi ağızlarında geçen malzeme içinde veriyor.

²² Doerfer II, s. 142.

²³ Doerfer II, s. 142.

²⁴ Doerfer II, s. 138-168.

h ö y ü k (I) [*hörük (III), höyyük, hürük, hüyük*] 1. Toprak yığını, tepelik (Yukarıseyit, *Çal-Dz.; *Urta-İz.; ..)²⁵ bk. *hördürmek, hörküç (I), hörük, hörüklemek*.

⇒ TTK. *höyük* ile ilgili. Hal. *hük* 'tepe, höyük' (Doerfer I, 96).

h u k m e k Korkmak (*Bozdoğan-Ay.) bkz. *Hüküntü*.

⇒ TTK. *ürk*- ile ilgili. Doerfer, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki aslı # h-ler listesinde, bu kelimeyi de vermemiştir²⁶. Ancak, kendisinin diğer çalışmalarında, Halaççadaki aslı # h-ler içinde *hirk-* 'ürkmek, korkmak' kelimesi bulunur. Poppe de # *p- sesi ile ihya eder: "Moğolca *ürgü-* < Orta Moğolca *hürgü-* < **pürkü-*"²⁷. Kelimenin lehçelerdeki şekilleri şunlardır: EsUyg. *ürk-* 'ürkmek, korkmak' (EUTS.273); DLT. *ürk-* (Dizin.714); Azb. *hürk-* (Doerfer I.131); Özb. *hürk-* (KTLS.929); Hal. *hirk-* (Doerfer III,133).

h u r m a k 1. Vurmak (Darıveren, *Acıpayam-Dz.; Mğ.) 2. Koymak. *Yemeği ateşe hurdum da geldim* (Mğ.)²⁸

⇒ TTK. *vur-* ile ilgili. EsUyg. *ur-* 'vurmak, dikmek, koymak' (EUTS.266); DLT *ur-* (Dizin.694); EAT. *ur-* (TS.3967); Hal. *hur-* (Doerfer III, 135)²⁹.

h u z a y Issız, boş yer (-Ada.) bkz. *uza Uzay* (*Akhisar-Mn.)

⇒ TTK. *uza-*, *uzun*, *uzay* ile ilgili. Doerfer'in Türkiye Türkçesi ağızlarındaki # h-'li kelimeler listesinde, bu kelime de bulunmaz. Doerfer, Hal. şekli: *uzaq* 'lange' < *uza-q* = mongol *urtu* şeklinde, kelime başı # h 'siz olarak verir³⁰. Ancak, Poppe, 'uzun' kelimesini # *p- önsesi ile ihya eder: "Moğolca *urtu*, Orta Moğolca *hurtu* < **purtu* 'uzun', Mongurca *fudur* < **furtu* < Ana Moğolca **purtu*"³¹. Lehçelerdeki şekilleri: EsUyg. *uza-* 'uzamak' (EUTS.270), DLT. *uzun* 'uzun' (Dizin.706); Çuv. *varam* 'uzun' (Paasonen.199).

h ü ğ m e k [*hügülmek*] 1. Alacağından fazla tepeleme doldurmak (*Kadirli-Ada.; *Mut ve köyleri, *Mersin-İç.; yerkesik-Mğ.) 2. Yığmak (Afşar aşireti, Pazarören, *Pınarbaşı-Ky.)³²

⇒ EsUyg. *ükün* ~ *ügün* 'yığın, küme, toplu hâlde' (EUTS.271), *üküş* ~ *öküş* 'çok' (EUTS.271), *yükmek* 'yığın' (EUTS.307), *yügün-* 'eğilmek' (EUTS.307). Brahmi metinlerinde ise *hügün* 'yığın, öbek' Doerfer

²⁵ G. Doerfer II, s. 138-168.

²⁶ Doerfer II, s. 141-142.

²⁷ Poppe I, s. 131.

²⁸ G. Doerfer II, s. 138-168.

²⁹ Gülsevin I, s. 180.

³⁰ Doerfer I, s. 99.

³¹ Poppe I, s. 129.

³² G. Doerfer II, s. 138-168.

I.120); DLT *ök-* (doğrusu *ük-* olmalı) 'yığmak, biriktirmek'; *öküş* (doğrusu *üküş* olmalı) 'çok, fazla' (Dizin.453); EAT. *öküş ~ üküş* 'çok, fazla' (TS.3069).

h ü k ü n t ü Korku (*Bozdoğan-Ay.) bk. *Hukmek*.

⇒ TTk. *ürküntü* ile ilgili.

4. # h- < # s-

Türkiye Türkçesi ağızlarında az sayıda örneği bulunan bu gelişme, Başkurt ve Yakut Türkçeleri için karakteristiktir. Başkurt Türkçesinde, kelime ve hece başındaki 's'ler 'h' olur: *sen > hin* ; *süt > hüt* ; *kara+sı > kara+hı*, gibi. Yakut Türkçesinde, kelime içinde 's'ler 'h' sesine dönüşür. Kelime başında ise, Ortak Türkçedeki 's'leri Yakut Türkçesinde kaybolmuş olarak buluruz. Muhtemelen, burada da önce # s- > # h- olmuş, sonra # h- > # Ø- değişmesi gerçekleşmiş olmalıdır. Yani # s- > *# h- > # Ø- tarzında bir ara dönem bulunmalıdır (*süt > *hüt > üt*, gibi).

1987 yılında yayımlanan "Türk Dilinde Bir Kelime Başı Ünsüzü Üzerine" adlı yazımızda³³, Halaç Türkçesindeki # h- üzerinde dururken, bunların bir kısmının Çuvaş Türkçesindeki # s'-ler (= Ortak Türkçe # y- veya # Ø-) ile ilgili olması gerektiğine değinmiştik: Türkiye Türkçesi *az-* / *yaz-* 'azmak, yoldan çıkmak, günaha girmek, hata işlemek'; *yazık* 'günah, hata' = Çuvaş Türkçesi *sılah* 'günah' = Halaç Türkçesi *hā^az-* 'azmak, yoldan çıkmak'. Türkiye Türkçesi *un* 'un' = Çuvaş Türkçesi *sanah* = Halaç Türkçesi *hun*, gibi.

Anadolu'daki Oğuzlarda bile # s- > # h- değişimine örnek bulunması, fonetik olarak, Halaç Türkçesindeki bazı # h'-lerin de # s'-den gelmiş olabileceğine kanıt oluşturabilir, kanısındayız.

h a n c ı l m a k Vücuda bir şey batmak (İğneciler, *Mudurnu-Bo.).

⇒ TTk. *sançı* ile ilgili. EsUyg. *sanç-* 'sançmak, delmek, dürtmek, batmak'; *sançıl-* 'saplanmak' (EUTS.196); DLT. *sanç-* 'sançmak, delmek, dürtmek, batmak'; *sançıl-* 'saplanmak'. (Dizin.487); EAT. *sançıl-* 'saplanmak' (TS.3298).

h e n (I) Sen: *Hen neden geldin?* (Eymir, *Bozdoğan-Ay.)

⇒ TTk. *sen* ile ilgili. EsUyg. *sen* 'sen, II. kişi zamiri' (EUTS.200); DLT. *sen* 'sen, II. kişi zamiri' (Dizin.505); Bşk. *hin* (KTLS.)

h o m u r m a k [*homurtmak, homutmak*] Surat asmak (-Kn.) [*homurtmak*] (Yassıören, *Senirkent-Isp.)

⇒ TTk. *somurtmak* ile ilgili.

³³ Gülsevin I, s. 180-184.

h o y l u (I) 1. Soylu (kimse) (Kerem, *Burhaniye-Bo; Boynuyegin-Ada.)

⇒ TTk. *soylu* ile ilgili.

h ö k e l (III) Baş ağrısı ile başlayan nezle hastalığı (Ergenuşığı *Kozan-Ada.);

hekel [hegel] Hasta hayvan: *Bu kuzu hekel de onun için sürüye katılmıyor* (Kitiz, *Göksun-Mr.) [hegel] (Efsun *Elbistan-Mr.).

⇒ DLT *sökel* 'hasta' (Dizin.533), EAT *sökel* 'hasta' (TS.3534).

h ö m ü r m e k Bir şeyi yiyip tüketmek, sömürmek: *Osman sofrada ne varsa hömürdü* (Sarıkavak-Er.; Lohan-Gaz.; Karaözü, *Gemerek-Sv.)

⇒ TTk. *sömürmek* ile ilgili. DLT. *sömür-* 'sömürmek, bir şeyi bırakmamak üzere yemek veya içmek' (Dizin.534), EAT. *sömür-* (TS.3536).

h ü m k ü r m e k (I) [*hünkürmek*] Ses çıkararak burun silmek (*Ağlı, *Küre-Ks.; Kavak, *Yeşilova-Brd.; Karaözü, *Gemerek-Sv.)

⇒ TTk. *sümkürmek* ile ilgili.

5. # h- < # y-

Ortak Türkçedeki kelime başı # Y- ~ # Ø- sesine karşılık, Hal.'da da (özellikle 'düz-dar' ünlülerin önünde) # h-'lerin bulunduğu örnekler vardır: Hal. *hıgıl-* 'yığılmak, toplanmak' (Doerfer III.131); *hıgla-(t)-* 'ağla(t)mak' (Doerfer III.131), gibi. Doerfer, burada, aslî sesin # *p- olduğunu, daha sonra # h-'ye dönüştüğünü, en sonunda da # hı- > # ^{hy}ı- > # ı- ve # hı- > # ^{hy}ı- > # y- şeklinde bir gelişme gösterdiklerini söylemektedir³⁴. Ancak, KTk.deki y-'ye karşılık # c-, # ç-, # j-, # s- vs. bulunduran yaşayan lehçe ve şivelerimizle mukayese edince, Hal.'daki bu şekilleri eski bir # *p-'den getirmek zorlaşmakta, hatta imkansızlaşmaktadır. krş. Hal. *hıgıl-* (Doerfer I.115) = Kzk. *jıy-* (KTLS.988); Hal. *hıgla-t-* (Doerfer I.115) = Kzk. *jıla-* (KTLS.8); Hal. *hagaç* 'ağaç' (Doerfer I.115) = Krg. *cıgaç* (KTLS.8). Bu tür kelimeler hakkındaki görüşümüz için, 1987 yılındaki makalemize bakılabilir.³⁵

Aşağıda # h- < # y- olarak verdiğimiz örnekler, aslında şöyle de gelişmiş olabilir: # h- < # Ø- < # y- (yani, önce kelime başındaki # y-'ler düştü, sonra da kelime başında # h- türemesi oldu.(?) *hinge* < *inge* < *yinge*; *hut-* < *ut-* ~ *üt-* < *yut-* ~ *yüt-*, gibi.

Kök ünlüsü 'geniş' olan kelimelerdeki # y- ~ # h- meselesinin izahı daha farklı olabilir. Eski Türkçe *yaz-* ~ *az-* 'yoldan çıkmak, hata etmek, günah işlemek', *yazuk* 'günah' kelimelerine karşılık, Hal.'da *hā^az-*, Çuv.'da ise *sılah* 'günah' örneklerinin bulunduğu hatırlanmalıdır. (bk. üstte 4. madde olarak verilen # h- < # s- değişiminin izahı.)

³⁴ Doerfer I, s. 112-130.

³⁵ Gülsevin I, s. 190-191.

h a g l a m a k 'weinen' (ağlamak).

⇒ TTK. ağla- ile ilgili. Doerfer, bu kelime için iki zıt açıklama vermiştir. İlkinde, Hal. *hıgla-* şeklini açıklarken, önsesteki # h-'yi aslî göstermiş, *hıgla-* > ^{hy}*ıgla-* > *yıgla-* ~ *ıgla-* izahını getirmiştir³⁶. Bir başka yerde ise Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *hagla-* şeklinin başındaki # h-'yi ikincil ses olarak listelemiştir³⁷. Oysa, bu kelime TTK. ünlü ile başlasa bile, diğer yaşayan lehçelerde ünsüzle de başlayabilmektedir: Kzk. *jıla-* 'ağlamak' (KTLS.3); Eski Türkçede de ünsüzlü şekli kaydedilmiştir: EsUyg. *yıglaş-* 'ağlaşmak' (EUTS.294). Bu konuda, bk. Gülsevin I. s.190-191

h e l l e m e k (II) 1. Özendirmek, isteklendirmek: *O bu işi kendiliğinden yapmazdı, Ali'nin hellemesi* (*Merzifon ve köyleri-Ama.; *Turhal-To.; Koyulhisar-Sv.).

⇒ TTK. *yellemek* 'yel vermek, heveslendirmek' ile ilgili olabilir.

h e l p i l d e m e k [*helpimek, herpmek*] Kaptaki sıvı çalkalanmak: *Bakraçtaki sütü helpirdetmeden getir.* (Ceylan, *fethiye-Mğ) bkz. *yelpirdemek* Hafif dalgalanmak, *yelpirdetmek* Sallamak.

h i n g e Yenge (-Tk.)

⇒ TTK. yenge ile ilgili. yenge 'yenge, büyük kardeşin karısı' : EsUyg. *yenge* 'yenge' (EUTS.293), DLT *yenge* (Dizin.773).; Kzk. *jenge* 'yenge' (KTLS.982); Krg. *ceŋe* 'yenge' (KTLS.982).

h u t m a k Direndiği şeyde yenmek, kazanmak (Uluşiran, *Şiran-Gm.) bkz. *yütmek* (II) Oyunda kazanmak (Kandilli, *Ereğli-Zn.; *Lefkoşe-Kıbrıs); *ütmek* (I) Oyunda, kumarda kazanmak (*Eğridir köyleri-İğdeci.).

⇒ TTK. *yut-*, *üt-* 'kazanmak, yenmek' ile ilgili. DLT *yut-* 'yutmak, kazanmak' (Dizin.818) ve *ut-* 'oyunda yutmak, oyunda ütmek' (Dizin.701).; Kzk. *ut-* 'oyunda ütmek' (KTLS.930); Krg. *ut-* (KTLS.930).

6. # h-

Yansıma Kelimelerde

Pek çok ses yansıması (onomatope) kelimedede, # h- sesine rastlanır:

h a f Köpeğin kesik kesik çıkardığı ses (Kuzköy, *Ünye-Or.).

h a f k u r m a k [*hafkırmak* (II), *haflamak* (II)] Havlamak (*Bayburt, Uluşiran, *Şiran-Gm.; Erm.) bkz. *afkırmak* 1. Köpek havlamak, ürümek.

³⁶ Doerfer I, s. 115-127.

³⁷ Doerfer II, s. 144.

h a k ı r d a m a k [*hakıldamak*] Kahkaha ile gülmek (*Gelendost, Bağılı *Şarkikaraağaç-Isp. ...)

h a k ı r t ı l. Gürültü, patırtı (Kuzköy, *Ünye-Or.; -Gr.; Yerkesik-Mğ.).

h a l d ı r d a t m a k Gürültü çıkarmak (*Vize-Krk.).

h a n g ı r d a ş m a k Yüksek sesle, çirkin ve kaba şekilde gülmek (Bağılı, *Eğridir-Isp.).

h a n g ı l h a n g ı l Hızlı hızlı akış (su için) (Uğurlu, *Ermenek-Kn.).

h i n g i r t i Cilveli gülüş: *Ne bu hingirti* (*Antakya-Hat.) bkz. fingirti Cilveli ve şımarık gülüş.

h ı s ı r ı k Işık (Tekkeler, *Silifke-İç.).

7. # h-

Ön türeme (prothese)

Ünlü ile başlayan Türk dili kaynaklı bazı kelimelerin başında da, ön türeme (prothese) # h- sesi bulunmaktadır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır:

h a n ı k [*hanıh*] Hazıra konan (*Bor.-Nğ.) bkz. *hanıkmak*

⇒ EsUyg. *anuk* 'hazır' (EUTS.17); DLT. *anuk* 'hazır', *anukla*- 'hazır bulunmak' (Dizin29);

h a r a r (II) Bir çeşit saklambaç oyunu (-Nğ.)

⇒ TTK. *ara*- fiili ile ilgili.

h a ş ı (I) Aşı: Çocuğu bugün haşlattırdım. (*Sivrihisar-Es.)

⇒ TTK. *aşı* ile ilgili.

h a t l a m a k (I) Atlamak. (Çr.; Uluşiran, *Şiran-Gm.; *Afşin-Mr.; Çepni, *Gemerek-Sv.; Hasanoğlan-Ank.)

⇒ TTK. *atlamak* ile ilgili.

h a v c ı Avcı (Gülümüşalı, *Silifke-İç.)

⇒ TTK. *avcı* ile ilgili. Poppe, bu kelimeyi ünlü ile başlıyor olarak ihya etmiştir: " Orta Moğolca *aba* < **aba* 'av, sürekl avı' "38. Doerfer'in çalışmalarında da kelime başında ünlü ile gösterilir: " Hal. *av* < *a:b* "39. Doerfer, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ön türeme h-'ler arasında bu kelimeyi tespit etmemiştir40.

38 Poppe I, s. 74.

39 Doerfer I, s. 97.

40 Doerfer II, s. 142-144.

h a v u r Zaman: *Bir havur o zengindi.* (-Bt.)

⇒ EsUyg. *ogur* 'zaman, vakit' (EUTS.139); DLT *ogur* 'vakit, zaman' (Dizin.427).

h o k r a m a k (III) Fazla gülmek (Honaz-dz.; *Marmaris-Mğ.).

⇒ DLT *okra-* 'yem zamanında kişnemek, homurdanmak' (Dizin.431).

h o l u h Değirmene su akıtan oluk (İrişli, Bayburt, *Sarıkamış-Kr.).

⇒ TTK. *oluk* ile ilgili. DLT. *oluk* 'oluk, yalak' (Dizin.438); Çuv. *valak* 'oluk, yalak'.⁴¹

h o t a l a m a k Zehirlemek (Pazarcık, *Bozüyük-Bil.).

⇒ TTK. *ot* 'ot, bitki' ile ilgili. EsUyg. *ota-* 'tedavi etmek' (EUTS.144); DLT. *ot* 'ilaç, em, zehir' (Dizin.444).

h o z m a k Hoplamak, zıplamak (-Mr. ve çevresi).

⇒ EsUyg. *oz-* 'uzaklaşmak' (EUTS.145); DLT. *oz-* 'başkasını ileri geçmek' (Dizin.448).

h ö t e Öte, biraz ileri, o taraf. (Tokat, Bozan-Es.; *Kaş ve çevresi Ant.)

⇒ TTK. *öte* ile ilgili. DLT. *öt-* 'bir şeye geçmek, delmek' (Dizin.467); Çuv. *vit-* 'geçmek' (Paasonen.203).

h ö t l e k [*hötelek* (II) -2] Korkak (-Nğ. ve çevresi)

⇒ TTK. *öd* 'safra kesesi' ve *ödle* 'korkak' ile ilgili. EsUyg. *öt* 'öd' (EUTS.154); DLT. *öt* 'acılık, öt kesesi' (Dizin467).

h ö t ü r m e k [*hötürük olmak*] Sürgün, isal olmak. (-Çkl.; *İskilip-Çr.; To. ve köyleri; *Koyulhisar-Sv.) bkz. *Hötürük*.

⇒ EsUyg. *ötürük* 'ötürük, ishal' (EUTS.155); DLT. *öt-* 'boşalmak, karın sürmek' (Dizin.467), *ötrüm* 'müshil, sürgün ilacı' (Dizin469);

h ö t ü r ü k I. Sürgün, ishal. (*Merzifon-Ama.; Danışman, *Fatsa-Or.; -Sv.; *pınarbaşı-Ky.) bkz. *Hötürmek*.

⇒ TTK. *ötürük* 'isal' ile ilgili

B. Yabancı Kaynaklı Kelimelerde

Yabancı asıllı kelimelerin başındaki # h'-lerin de birden çok kaynağı bulunmaktadır. Bunlar:

1. # h- < # k-

h a t a r (II) Katar (Aşağıkaya, *Tosya-Ks.) < *katar*.

h u m a r (II) Kumar (Kesmeburun, *Osmaniye-Ada.) < *kumar*.

⁴¹ Gülsevin I, s. 193.

h i v r e Sağdıç (*Yerköy,Yz.).

2. # h- < # g-

h u s a [hussa] Kaygı, korku, tasa (*Buldan-Dz.; Nazilli-Ay.) < *gussa*.

h u s a l a m a k Kaygılanmak, taslanmak.

3. # h- < # p-

Ana Türk dilindeki aslı # *p- sesinin de, önce # h- sesine dönüşüp, sonra düştüğü konusuna A. 5 (# h- < # *p-) bölümünde değinmiştik. Buradakiler ise, yabancı asıllı kelimelerdeki # p-'lerin # h- olduğu örneklerdir.

h e l i s a (I) [*helise*] 2. Şeker, un ve yağdan yapılan helvaya benzer bir çeşit tatlı (*Nazimiye-Tn.) < ? *pâluze*.

h o y r a z Poyraz (*Sandıklı-Af.; Bereketli, *Tavas-Dz.; *Ermenek-Kn.) < *poyraz* < *boreas*.

h u h u Bir çeşit kuş (Ml.).

4. # h- < # f-

h ı n d ı k (I) Fındık (Çağşur *Bafra-Sm.; Kuzköy *Ünye-Or.) < *findık*.

h ı ş k ı (II) Hayvan gübresi (Kuzköy *Ünye-Or.) bkz. *fişkılık* Gübrelik (İshaklı *Bolvadin-Af.).

h o l (I) Fol yumurtası (Çığrı, *Dinar-Af.) < *pholog*.⁴²

h o l l u k (I) [*holluğ*] Tavuğun yumurtladığı yer (Çığrı *Dinar-Af.).

h u r t u n a Fırtına (Sökün *Silifke-İç.) < *firtına*.

h u r u n Fırın (Karabüzey *Araç, *Peşmen, *Daday-Ks.) < *fırın*, *furun*.

h e r Canlılık, parlaklık, fer: *Yüreğimde her kalmadı* (Ahiköy-Mğ.). (Bu kelime, *fer* ile değil de, *har* 'ateş' kelimesi ile de ilgili olabilir.).

5. # h- < # v-

h o l t a (III) Gezinti (Kurugöl-Nş.) < *volta*.

⁴² Türkçede kullandığımız *fol* ve *folluk* kelimelerinin Bulgarcadaki *polog* şeklinden geldiğini, H. Eren göstermiştir (bz. "Türkçede *folluk* Kelimesi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1958, s.13-15)

h ü c ü t Vücut (koyundere *Ahıska-Kr.) < *vücut*.

6. Alternans Kullanılışlar

Bazı kelimelerde de # h-, # f-, # p-, ve # Ø- sesleri alternans olarak kullanılmaktadır.

h- ~ # f- ~ # Ø- alternanslı kullanılışlar:

h e d i k (I) [*hadik* (II), *hatık* (II), *hedek*, *hedik aşı -2*, *heduh*, *hevdik*] 1. Haşlanmış uğday, bulgur, mısır, nohut vb. şeyler (Aziziye, Güveçli, Bademli, Bayat, *Emirdağ-Af.; Isp.) 2. Aşure, 3. Bulgur, ~

f e d i k Kaynamış bulgur, mısır.

h- ~ # p- ~ # Ø- alternanslı kullanılışlar:

h e d i k (II) [*helik* (III)-2,3; *hetuk*, *hidik*] 1. Kara batmamak için ayağa giyilen, altı şerit şeklinde kesilmiş, gönlerle kaplı, yuvarlak bir çeşit kar ayakkabısı (Sarıca, *Gölköy, *Ünye-Or.) 2. Çocuk ayakkabısı, patik ~

e d i k l. Köylü çizmesi ~

p e t i k (II) Çocuk ayakkabısı, patik (Antakya, *Hat.).

7. # h- < # Ø- Ön türeme (prothese)

h a b e z a n (II) Uzun zaman cinsel ilişkide bulunmamış (kimse) (*Alaşehir-Mn.; Mudanya-Brs.) < *abazan* bkz. *abazan*, *abézan*.

h a h l a t Yabanî armut (Karaözü, *Gemerek-Sv.) < *ahlat*. bkz. *ahlet*, *aşlet*.

h a m b a r Ambar (*Kandıra-Kc.; *Akçeşehir-Bo.; Aliköy, *Çaycuma-Zn) < *anbar* bk. *Ambar*.

h a n (II) Kısa zaman, an (Koyuldere, *Ahıska Krs.) < *ān*.

h a r a b a (III) Araba (Çarıklı, *İğdır-Kr.) < *araba*.

h a s e s (I) Esas (Çeltikçi, *Anamur-İç.) < *esās*.

h a t a ş [hateş] Ateş (Aliköy, *Çaycuma-Zn.; Karabüzey-Ks.; ortahisar-Ky.) < *āteş*.

h a v a r ı (I) 1. Her şeyi hor gören, aldırmayan (kimse) (-Kü.) 2. Ağırbaşlı olmayan erkek (-Kü.) < *avāre*.

h e l b e t [helvet] Elbet, her hâlde, şüphesiz (-Tr.; Uluşiran, *Şiran-Gm.) < *elbet*.

h e n t e r i Entari, giysi: *Henterim eskidi* (Oğuz, *Acıpayam-Dz.) < *entari*.

h ı r g a t Amele (-Ba.) < *irgat*.

h i n s a n İnsan (Koyundere, *Ahıska-Krs.) < *insan*.

8. Orijinal h'-ler

Türkiye Türkçesi ağızlarında, kelime başında orijinal # h'-leri bulunduran pek çok yabancı asıllı kelime bulunur. Bunları çoğu Arapça ve Farsça, bir kısmı ise Rumca, Slavca, Ermenice vs.dir. Aşağıda bunlara birkaç örnek verilmiştir:

h a b a r [*haba (II)*, *hapar (I)*, *haver*] 1. Haber (*Düzce-Bo.-Nğ.)

h a c a t y e r i Dolap (-Gaz.).

h a l u ş k a 1. Taze üzüm yaprağı doğranarak yapılan, sarımsaklı bir çeşit yemek (Saray-Çkr.) 2. Arpa ve mısır unundan yapılan bir çeşit hamur yemeği (*Safranbolu-Zn.) < İslavca.⁴³

h a s u t 1. Cimri (Hayati, *Erbaa-To.).

h a z n a Hazine (Koyundere, *Ahıska-Kr.)

h e l k e (I) [*halke*, *heke (II)*, *hekke*, *heleke (II)* -2, *helge*, *helgin (I)* -1, *helike (I)*, *helkek*, *helker*, *helke*] 1. Su, süt vb. şeyleri koymaya yarayan, çoğunlukla bakırdan yapılan, bakraçtakn büyük bir çeşit kova (Öğret, Eber *Dinar-Af.; Bozkuş-Uş.; *Senirkent-Isp.; *Germencik-Ay. ...) < Rumca.⁴⁴

⁴³ H. Eren, "Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler", *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1960, s.326

⁴⁴ H. Eren, "Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler", *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1960, s. 326.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Azb.** : Azerbaycan Türkçesi
Çuv. : Çuvaş Türkçesi
Dizin. : İlgili eserin "Dizin" cildi
DLT : Divanu Lugati't-Türk
Doerfer I. : G.Doerfer, "Materialien zu türk. h- (I)", UAJb,
Doerfer II. : G.Doerfer, "Materialien zu türk. h- (II)", UAJb.,
Doerfer III : G.Doerfer, S.Tezcan "Wörterbuch des Chaladsch (Dialect von Charrab)",
Budapest 1980.
DS : Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
EAT : Eski Anadolu Türkçesi
EsUyg. : Eski Uygur Türkçesi
EUTS : Ahmet Caferoğlu, "Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü" Türk Dil Kurumu
yayınları, İstanbul 1968.
Gülsevin I. : Gürer Gülsevin, "Türk Dilinde Bir Kelime Başı Ünsüzü Üzerine", *Türk Dili*
Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1987, s.173-200.
Hal. : Halaç Türkçesi
İbnMüh. : İbnü Mühenna
KB. : Kutadgu Bilig
Kmk. : Kumuk Türkçesi
Krg. : Kırgız Türkçesi
KTk. : Köktürkçe
KTLS. : "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü", Kültür Bakanlığı yayınları,
Ankara 1991.
Kzk. : Kazak Türkçesi
ME. : Nuri Yüce, "Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş, Dil Özellikleri-Metin- İndeks)",
Türk Dil Kurumu yayınları, (2. baskı) Ankara 1993.
OA. : M.Ergin, "Orhun Abideleri", (7 baskı) İstanbul 1980.
Özb. : Özbek Türkçesi
Paasonen : H. Paasonen, "Çuvaş Sözlüğü", Türk Dil Kurumu yayınları, İstanbul 1950.
Pekarskiy : E. Pekarskiy, "Yakut Dili Sözlüğü I", Türk Dil Kurumu yayınları, İstanbul
1945.
Poppe I. : N. Poppe, (Çeviren Zeki Kaymaz), "Altay Dillerinin Karşılaştırmalı
Grameri I. Kısım, Karşılaştırmalı Ses Bilgisi", İstanbul 1994.
Tkm. : Türkmen Türkçesi
TS : "Tarama Sözlüğü", Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
TTk. : Türkiye Türkçesi
Uyg. : Uygur Türkçesi